

Usul İslam Araştırmaları

ISSN 1305-2632 | e-ISSN 2147-8279

Nisan/April 2022, 37 (37): 145-169

Hilâfet Yönetim Sisteminde Halifenin Göreve Gelmesinde Seçimin Yeri -Ehlü'l-Hall ve'l-Akd Modeli-

The Role of Election in the Appointment of the Caliph in the Caliphate
Governing System -The Ahl al-Hall wa al-Aqd Model-

Yahya Solmaz

Dr., DİB Din İşleri Yüksek Kurulu Uzmanı

yahyasolmaz1@hotmail.com | ORCID: 0000-0003-1394-3713

Makale Bilgisi/Article Information

Makale Türü/Article Types: Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 27 Ağustos/August 2021

Kabul Tarihi/Accepted: 13 Mayıs/May 2022

Yayın Tarihi/Published: 20 Mayıs/May 2022

Yayın Sezonu/Pub Date Season: Nisan/April

Cilt/Volume: 37

Sayı/Issue: 37

Sayfa/Pages: 145-169

Cite as/Atıf: Solmaz, Yahya. “Hilâfet Yönetim Sisteminde Halifenin Göreve Gelmesinde Seçimin Yeri -Ehlü'l-Hall ve'l-Akd Modeli- [The Role of Election in the Appointment of the Caliph in the Caliphate Governing System -The Ahl al-Hall wa al-Aqd Model-]”. Usul İslam Araştırmaları-Usul Islamic Studies 37/37 (Nisan 2022): 145-169.

İntihal/Plagiarism: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir/This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

Yayıncı/Published by: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi/İstanbul Sabahattin Zaim University.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Yahya Solmaz).

Hilâfet Yönetim Sisteminde Halifenin Göreve Gelmesinde Seçimin Yeri -Ehlü'l-Hall ve'l-Akd Modeli*

Öz

Sosyal bir varlık olan insan, tabiatı gereği bir arada ve toplu halde yaşamaya ihtiyaç duymaktadır. Bu özelliğinin bir sonucu olarak insanlar, tarih boyunca topluluklar halinde yaşayagelmiş ve gerek her bir ferдин huzurunun temin edilmesi gerekse bir bütün olarak toplumun doğru yönetiminin sağlanması gibi amaçlarla içlerinden birini yönetici ve lider olarak tayin etme ihtiyacı hissetmişlerdir. İslam âlimleri de bu ihtiyacı dikkate almış ve devlet başkanının seçilmesi/belirlenmesi meselesini nas ve akıl ilişkisi bağlamında ilahî ve beşerî yönleriyle incelemiştir. Ayrıca dinin en saf haliyle yaşandığı sahabe döneminin tecrübelerini dinin temel ilkeleri ile harmanlamış ve bu değerlendirme ışığında bir yöntem ortaya koymaya çalışmışlardır. Halifenin ehlü'l-hall ve'l-akd diye nitelendirilen bir heyet veya seçici kurul tarafından seçilmesi de bu bağlamda öne çıkmaktadır. Bu çalışmamızda İslam âlimlerinin halifenin göreve geliş yöntemleri ile ilgili görüş ve değerlendirmeleri râşit halifeler devrinde hayat bulan uygulamalar dikkate alınarak incelenmiş ve halife seçiminde ehlü'l-hall ve'l-akd modeli ile ilgili bir değerlendirme ortaya konmaya çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Hilâfet, Halife, Seçim, Ehlü'l-hall ve'l-akd.

* Bu makale tarafımızca hazırlanan Ahkâm-ı Sultâniyye Türü Eserlerde Yürütme ve Yargı Erkları (Mâverdî, Ebû Ya'âlâ ve Cüveynî Örneği) adlı doktora tezinden üretilmiştir.

The Role of Election in the Appointment of the Caliph in the Caliphate Governing System -The Ahl al-Hall wa al-Aqd Model-

Abstract

As social beings all humans, by their nature, are in need of living together in communities. As a consequence, throughout the history, humans have lived in communities and felt the need to choose leaders from among themselves to maintain not just peace and order but also good community governance. Islamic scholars have examined the issue of appointment of heads of state through divine and human aspects in the context of nass and reason relationship, combined the experiences obtained in the Companions period when the religion was experienced in its purest form with the fundamental principles of the religion, and attempted to come up with a method in light of this evaluation. In this perspective, the Caliph's appointment by a delegation known as 'Ahl al-Hall wa al-Aqd' is significant. In this research, the views of Islamic scholars on the matter are investigated by taking into account the practices of the Four Caliphs period, and an attempt is made to offer an understanding of the Ahl al-Hall wa al-Aqd model in the appointment of caliphs.

Keywords: Caliph, caliphate, election, ahl al-hall wa al-aqd.

دور الانتخاب في تعيين الخليفة في نظام إدارة الخلافة

- نموذج أهل الحل والعقد -

الملخص

الإنسان ككائن إجتماعي، يحتاج بطبيعته البشرية إلى العيش معًا وجماعيًا. نتيجة لهذه الميزة، عاش الناس في مجتمعات عبر التاريخ، وازداد إلى ذلك شعوروا بالحاجة إلى تعيين واحد منهم كرئيس وقائد لأغراض مثل ضمان سلامة كل فرد وضمان الإدارة الصحيحة للمجتمع. إهتم العلماء المسلمون بهذه الحاجة ولأجل ذلك درسوا مسألة انتخاب/تحديد رئيس الدولة من حيث جوانبها الدينية والإنسانية حسب النصوص المتعلقة بتلك المسألة مع أخذ مقتضيات العقل بعين الإعتبار. إضافة إلى ذلك لقد مرّجوا تجارب فترة الصحابة. التي عاش فيها الدين في أنقى صوره. مع ما يلزم مراعاتها من الضوابط الأساسية في هذا المجال وحاولوا طرح منهج في ضوء هذا التقييم. وفي هذا المجال تبرز أن الخليفة في نظام الخلافة تنتخب من قبل لجنة موصوفة بأهل الحل والعقد أو أهل الإختيار. في هذه الدراسة تم فحص آراء العلماء حول هذا الموضوع من خلال مراعات الممارسات التي ظهرت في عهد الخلفاء الراشدين، كما تم تقييم دور أهل الحل والعقد في انتخاب الخليفة. الكلمات المفتاحية: الخليفة، الانتخاب، أهل الحل والعقد، الخلافة.

Giriş

İslam dini, kişinin bireysel hayatıyla ilgilendiği gibi toplumsal hayatını da önemsemektedir. Bu bağlamda dinimiz, insanların toplum içerisinde yaşama ve yönetme-yönetilme ihtiyacını dikkate almış ve devlet yönetimini de içine alan bu hususta bazı ilkeler ortaya koymuştur. Devlet yönetimi ile ilgili meselelerin başında ise devlet başkanının ne şekilde belirleneceği meselesi gelmektedir. Bu hususta tarih boyunca muhtelif teoriler ortaya atılmış ve birbirinden farklı pek çok yöntem denenmiştir. İslam coğrafyasında da Hz. Peygamber'in vefatından sonra bu mesele Müslümanların gündemini meşgul edegelmiştir.

Konuya giriş sadedinde İmamü'l-haremeyn el-Cüveynî'nin vurguladığı şu bakış açısına yer vermek yol gösterici olacaktır. Cüveynî, değerlendirmelerine başlamadan önce kat'ıyyât (hükmü hakkında kesin bilgi bulunan meseleler) ve zanniyyât (hükmü hakkında kesin bilginin bulunmadığı meseleler) ayrımını gündeme getirerek konunun bu temel ilke ve metot ışığında ele alınması gerektiğini ifade etmektedir. Ona göre imâmet/hilâfet konusunda çokça ifrat ve tefrite düşülmektedir. Bunun sebebi de zannî meselelerde kat'î bilgi aranması ve fikirlere arzuların karıştırılmasıdır. Oysa imâmet, inanç esaslarından olmayıp bir velâyet/idareciliktir. Velâyet ile ilgili pek çok bilgi ise zannî olup kat'î değildir. Cüveynî, imâmetle ilgili hususlarda sarîh âyetlerin bulunmadığını, tafsilatıyla ilgili kesin hüküm ortaya koyan mütevâtir hadislerin de söz konusu olmadığını belirterek kat'î delil bağlamında icmâ'ın işlevselliğine dikkat çekmektedir. Ona göre icmâ'a dayanan hususlar kesin bilgi ifade ederken; buna dayanmayan bilgiler ise zannîyyâtтан öteye geçmemektedir.¹

İşte bu çalışmada devlet başkanının göreve geliş yöntemleri bu bakış açısıyla incelenecektir. Burada önce devlet başkanı için kullanılan halife ve imam kavramlarının tanımı yapılacak, ardından halifenin göreve gelme yöntemleri üzerinde durulacaktır.

I. İslam'da Halife ve Hilâfet

Müslümanlar arasında Hz. Peygamber'den sonra İslam devletini yöneten kişi için yaygın olarak; “imam” ve “halife” unvanlarının kullanıldığı

¹ İmâmü'l-Haremeyn Ebü'l-Meâlî Rüknuddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf el-Cüveynî, *Gıyâsü'l-ümmefi iltiyâsi 'z-zulem*, thk. Abdülazîm Mahmud ed-Dîb, (Beyrut/Cidde: Dârü'l-Minhâc, 2014), 244.

bilinmektedir. İmam kelimesi; kastetmek, öne geçmek, sevk ve idare etmek anlamına gelen Arapça “emme, yeummu, emmen” kökünden türetilmiştir. Terim olarak cemaate namaz kıldırın kişi, kendisine uyulan âlim ve devlet başkanı için kullanılmaktadır.² Cemaate namaz kıldırın kimseye önder ve yönetici niteliği sebebiyle imam, yaptığı göreve imâmet denmişse de karışıklığı önlemek amacıyla devlet başkanlığı için “büyük imamlık” (el-imâmetü'l-uzmâ, el-imâmetü'l-kübâ) ifadesi tercih edilmiştir. Buna göre imam, “önder ve yönetici, ümmetin idaresini üstlenen kişi”; imâmet de “önderlik ve yöneticilik ve imamın üzerine aldığı görev” anlamına gelmektedir.³

Mâverdi'ye göre imâmet, dini korumak ve dünya işlerini yönetmek anlamında “peygamberin halefi olma”yı ifade etmektedir.⁴ Tanımdaki “halef olma” ifadesi “halife” kavramını çağrıştırmaktadır. Bu sebeptendir ki, “imam” yerine kullanılan unvanların başında “halife” gelmektedir.⁵ Hilâfet kelimesi ise sözlükte “birinin yerine geçmek ve onu temsil etmek” gibi anlamlara gelmektedir. Terim olarak ise Hz. Peygamber'den sonraki devlet başkanlığı kurumunu ifade etmektedir.⁶

İslam âlimlerinin genel yaklaşımı bu şekilde olmakla birlikte Şîa'nın iki kavram arasında ayrımı gittiğini söylememiz gerekir. Şîa'ya göre halife ve imam arasında önemli bir fark bulunmaktadır. Halife, kendisinden önceki birinin yerine geçen anlamına gelirken imam ise, kendisine uyulması farz olan kişi için kullanılmaktadır. Buna göre halife daha genel, imam ise daha özel bir anlam ifade etmektedir.⁷ Bu farklılığın temel dayanağı ise Şîa'nın, ileride de kısmen temas

² Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Ali el-Feyyûmî el-Hamevî, *el-Misbahü'l-münir fi garibi's-Şerhi'l-kebir li'r-Râfî*, (Beirut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, ts.) 1/23; Ziyaüddin Rayyis, *İslam'da Siyasi Düşünce Tarihi*, çev. İbrahim sarmış, (İstanbul: Nehir Yayınları, 1995), 109; Mustafa Sabri Küçükkaşçı, “İmam”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Erişim 3 Aralık 2019).

³ Cemâlüddîn Muhammed Tâhir b. Ali el-Hindî el-Fettenî, *Mecma'u bihâri'l-envâr fi garâibi't-tenzil ve letâifi'l-ahbâr*, (b.y.: Matbaatu Meclis-i Dâireti'l-Me'ârifî'l-Osmaniyye, 1387/1967), 4/96; Mustafa Öz-Avni İlhan, “İmâmet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Erişim 3 Aralık 2019); Rayyis, *İslam'da Siyasi Düşünce Tarihi*, 109; Casim Avcı, “Hilâfet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Erişim 3 Aralık 2019); Süleyman Uludağ, *İslam-Siyaset İlişkileri*, (İstanbul: Dergah Yayınları, 2016), 49.

⁴ Bk. Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Mâverdi, *el-Ahkâmü's-sultâniyye ve'l-vilâyâtü'd-dîniyye*, thk. Ahmed Abdüsselam, (Beirut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1971), 5.

⁵ Bk. Rayyis, *İslam'da Siyasi Düşünce Tarihi*, 109.

⁶ Bk. Zafer el-Kâsimî, *Nizâmü'l-hükmi fi's-şeriatî ve't-târihi'l-İslâmî*, (Beirut: Dâru'n-Nefâis, 1990), 1/119; Avcı, “Hilâfet”.

⁷ Bk. Ebü Hilâl Hasan b. Abdillah b. Sehl el-Askerî, *Mu'cemü'l-furûki'l-lugaviyye*, (b.y.: Müessesetü'n-Neşri'l-İslâmî, 1412), 222.

edileceği üzere, “imam”ı nas ile tayin edilmiş masum bir kişi olarak çok farklı bir yerde konumlandırmalarıdır.

II. Halifenin Göreve Gelme Yöntemleri

Halifenin göreve gelme yöntemlerine geçmeden önce şu hususu vurgulamak gerekir. İslam dininin temel iki kaynağı olan Kur’an ve Sünnet’te yönetim biçimi ile ilgili kilometre taşı mesabesindeki ana ilkelere temas edilmekle yetinilmiştir.⁸ Emaneti ehline vermek ve adaletle hükmetmek ilkeleri bunların başında gelmektedir.⁹ Buna göre liyakatli bir yöneticinin belirlenmesi ve bu yöneticinin de İslamî hükümler doğrultusunda adaletle hükmetmesi temel hedeftir. Halife belirleme yöntemi tespit edilirken de bu hedefe ulaştıracak liyakatli bir kişinin görev başına getirilmesi amaçlanmaktadır.

Kur’an ve Sünnet’te ortaya konan temel ilkelere ilaveten râşit halifelerin tecrübesi sayesinde İslam’da devlet yönetiminin nasıl şekillenmesi gerektiği, yöneticisinin nasıl belirleneceği gibi hususlarda belli oranda teorik ve pratik bilgi alt yapısı oluşmuştur.

Konuya başlarken öncelikli olarak ifade etmemiz gerekir ki, burada Ehl-i sünnet’in imâmet ve hilâfet anlayışını esas alarak meseleyi değerlendireceğiz. Zira Şîa’nın anlayışına baktığımızda meselenin farklı bir kulvarda ele alındığını görmekteyiz. Nitekim onlar imamın insanların tercihi (ihtiyâr) ile değil nas ile tayin edildiğini savunmaktadırlar.¹⁰ Ancak her ne kadar Şîa böyle bir usulü söylemiş hatta itikadi bir mesele olarak ele almışsa da bu anlayış Ehl-i sünnet camiada kabul görmemiştir. Zira halifenin bu şekilde tayin edildiğine delâlet eden açık naslar bulunmamaktadır. Farklı anlamlara ihtimali olan bazı nasların konuya delil olarak ileri sürülmesi ise zorlama yorum kapsamında değerlendirilmiştir. İmâmetin nas ile tayinini savunanların kendi aralarında kimin tayin edildiği hususunda ihtilafa düşmeleri de nas ile tayinin söz konusu olmadığına başlı başına

⁸ Muhammed Hamidullah, *İslam Anayasa Hukuku*, (İstanbul: Beyan Yayınları, 2018), 168.

⁹ Bk. Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalim İbn Teymiyye, *es-Siyâsetü's-ş-şer'iyye fi islâhir'-râ'i ve'r-ra'iyye*, (Riyad: Vizâretü'ş-Şuûni'l-İslâmiyye ve'l-Evkâf ve'd-Da've ve'l-İrşad, 1418), 12-13.

¹⁰ Bk. Muhammed b. Yakub el-Küleyni, *Usûlü'l-kâfi*, (Beyrut: Dâru'l-Mürtezâ, 2005), 1/138, 140, 143, 146-147, 150-151, 159.

bir delil sayılmıştır.¹¹ Yine nas ile tayin edildiği iddia edilenlerin bunu dillendirmeyip mevcut halifelere biat etmiş olmaları,¹² Hz. Ebû Bekir'in halife seçildiği mecliste kimin halife olacağı tartışıldığı halde bunun hiç gündeme gelmemiş olması¹³ vb. hususlar da bu bağlamda yer verilen diğer delillerdir. Bütün bunlar nas ile tayin iddiasının sağlam bir gerekçeye sahip olmadığını göstermektedir.¹⁴

Nas ile tayin meselesinin delilleriyle birlikte ele alınıp etraflıca incelenmesi müstakil bir çalışma konusu olduğundan biz burada bu kadarıyla iktifa edip esas konumuza döneceğiz.

Temel kaynaklarımızda halifenin göreve gelme yöntemleri genelde iki başlık altında ele alınmaktadır. Bunlardan birincisi halifenin ehlü'l-hall ve'l-akd heyeti aracılığıyla seçilmesi, ikincisi ise önceki imamın onu tayin etmesidir.¹⁵ Nitekim Sahabe dönemine bakıldığında da bu iki yolun takip edildiği görülmektedir. Birinci yöntemde ehlü'l-hall ve'l-akd ya da ehlü'l-ihtiyâr olarak isimlendirilen bir heyetin seçimi söz konusuysen, istihlâf kavramıyla ifade edilen ikinci yöntemde ise mevcut halifenin bir sonraki halifeyi belirlemesi söz konusudur.¹⁶ İkinci yöntemin ayrı bir yöntem mi olduğu ya da birinci yöntemin bir uzantısı mı olduğu hususunda farklı değerlendirmelerin yapılması mümkündür. Ancak ileride yapılacak değerlendirmelerden de anlaşılacağı üzere bu yöntemin birinci yöntemden bağımsız olmayıp bir kişinin seçimi kapsamında ele alınması bize göre daha isabetlidir. Mevcut halifenin tasarrufunun aday gösterme anlamına gelip gelmediği de ileride temas edilecek bir başka husustur. Yukarıdaki iki yöntemin dışında bir de kahr ve galebe yoluyla hilâfet meselesi vardır ki bu, güç kullanarak halife olmayı ifade etmektedir. Ancak bu husus, özel

¹¹ Bk. Ebü'l-Hasan Ali b. İsmail b. Ebî Bişr el-Eş'arî, *el-İbâne 'an usûli'd-diyâne*, (Kahire: Dâru'l-Ensâr, 1397), 206; *el-Lüma' fi'r-red 'alâ ehli'z-zeyğ ve'l-bida'*, (Mısır: Matbaatu Mısır, 1955), 133-136; Cüveynî, *el-Giyâsî*, 221-239; İbn Teymiyye, *el-Hilâfe ve'l-mülk*, (Ürdün: Mektebetü'l-Menâr, 1994/1414), 55-58.

¹² Eş'arî, *el-İbâne*, 206; *el-Lüma'*, 133-136; Hüccetü'l-İslâm Ebü Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazâlî, *Fedâihu'l-bâtiniyye*, (Kuveyt: Dâru'l-Küttübi's-Sekâfiyye, ts.), 174-175.

¹³ Bk. Fahrüddin Ebü Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Taberistânî, *Me'âlimü usûli'd-dîn*, (Lübnan: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, ts.), 144-146.

¹⁴ Bk. Cüveynî, *el-Giyâsî*, 241. Konuyla ilgili değerlendirmeler için ayrıca bk. Mâverdi, *el-Ahkâmü's-sultâniyye*, 7; Ebü Ya'lâ Muhammed b. el-Hüseyin b. Muhammed b. Halef b. el-Ferrâ, *el-Ahkâmü's-sultâniyye*, thk. Muhammed Hâmid el-Fekî, (Beyrut: Dâru'l-Küttübi'l-İlmiyye, 1971), 23; İbn Teymiyye, *el-Hilâfe ve'l-mülk*, 55-58.

¹⁵ Mâverdi, *el-Ahkâmü's-sultâniyye*, 7; Ebü Ya'lâ, *el-Ahkâmü's-sultâniyye*, 23.

¹⁶ Bk. Cüveynî, *el-Giyâsî*, 295-296.

bir çalışma konusu olup makalemizin kapsamı dışındadır. Şimdi “ehlü’l-hall ve’l-akd” başlığı altında ana meselemizi irdelemeye çalışacağız.

2.1. Ehlü’l-Hall ve’l-Akd

İslam siyaset literatüründe halife seçen kişi/kişiler ehlü’l-ihtiyâr olarak isimlendirildikleri gibi ehlü’l-hall ve’l-akd ismiyle de anılmışlardır. Buradaki hall kelimesi “düğümü çözmek”, akd ise “bağlamak ve düğümlemek” anlamlarına gelmektedir.¹⁷ Zikri geçen heyet, imamın seçilmesi ve azli hususunda yetkili görüldüğünden bu isimle anılmıştır. Bu heyet üyelerinin, adalet vasfına, imâmet şartlarını bilecek düzeyde ilme ve ehliyetli kişileri tespit edebilecek düzeyde re’y ve hikmete sahip olmaları şart koşulmaktadır.¹⁸ Buna ilaveten bu kişi/kişilerin, seçimlerinin meşruiyet kazandırması için toplumsal karşılıklarının bulunması ve halk nezdinde hâkimiyet sağlamalarına katkı sağlayacak düzeyde etkin olmaları da zikredilmesi gereken diğer şartlardandır.¹⁹

2.1.1. Ehlü’l-Hall ve’l-Akdin Sayısı

Ehlü’l-hall ve’l-akdin kaç kişiyle teşekkül edeceği, hangi sayıda kişilerin halife seçmelerinin bağlayıcı hale geleceği hakkında farklı değerlendirmeler söz konusudur. Mâverî’nin aktardığına göre halife seçilebilmesi için ehlü’l-hall ve’l-akd heyetinin çoğunun onayını gerekli görenler olduğu gibi belirli nitelikleri haiz bir, üç veya beş kişinin onayının yeterli olduğunu söyleyenler de vardır.²⁰

Meseleyi etraflıca ele alan bir diğer âlim Cüveynî ise, halife seçiminde yaşanacak gecikmelerin ciddi problemlere yol açabileceğine dikkat çektikten sonra ehlü’l-hall ve’l-akdin tümünün bir araya gelmesinin gecikmeye sebep olacağından zorunlu olmadığını ifade etmektedir.²¹ Cüveynî, bu tespiti yaptıktan

¹⁷ İbn Manzûr Ebü’l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî, *Lisânü’l-‘Arab*, (Beyrut: Dâru Sâdır, 1414), “akd”, 3/296; Abdülhamîd İsmail el-Ensârî, “Ehlü’l-Hal ve’l-Akd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*(Erişim 22 Ocak 2020).

¹⁸ Mâverî, *el-Ahkâmü’s-sultâniyye*, 6; Ebü Ya’lâ, *el-Ahkâmü’s-sultâniyye*, 19.

¹⁹ Bk. Cüveynî, *el-Gıyâsî*, 250-253.

²⁰ Mâverî, *el-Ahkâmü’s-sultâniyye*, 7. Konuyla ilgili farklı görüşler için ayrıca bk. Ebü’l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Muhammed İbn Hacer el-Heytemî, *Tuhfetü’l-muhtâc bi-şerhi’l-Minhâc*, (b.y.: Dâru İhyâi’t-Turâsî’l-Arabî, 1983), 9/78; Ebü’l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Ahmed b. Selâme, *Hâşiyetü’l-Kalyûbî ‘alâ Şerhi’l-Mahallî ‘ale’l-Minhâc*, (Beyrut: Dârü’l-Fikr, 1995), 4/174; İbn Âbidîn Muhammed Emin b. Ömer b. Abdilazîz ed-Dimaşkî, *Hâşiyetu reddi’l-muhtâr ale’d-Dürri’l-muhtâr*, (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1992), 1/549.

²¹ Cüveynî, *el-Gıyâsî*, 248. Bâkîllânî de benzer bir yaklaşıma sahiptir. Bk. Ebü Bekr Muhammed b. Tayyib b. Muhammed el-Basrî el-Bâkîllânî, *Temhidü’l-evâil ve telhisü’d-delâil*, (Lübnan: Müessesetü’l-Kütübî’s-Sekâfiyye, 1407/1978), 467-468.

sonra söz konusu heyet için belirli sayıları zorunlu gören görüşleri zanniyât kapsamında değerlendirmektedir.²² O, Bâkılânî'nin de savunduğu, imâmetin bir kişinin biatıyla da sabit olacağı görüşünü doğruya en yakın görüş olarak nitelemektedir.²³ Ona göre belirli bir sayıyı tercih etmeyi gerektirecek herhangi bir delil bulunmamaktadır.²⁴ Bununla birlikte Cüveynî, herhangi bir kişinin biatını da yeterli görmediğini “ben biat edenin, güç ve destek sağlayacak kimselerden olmasını şart koşarım”²⁵ sözleriyle ortaya koyduktan sonra zikrettiği bu ölçünün, imâmetin maksadına uygun düştüğünü ifade etmektedir.²⁶ Ona göre önemli olan; yapılan biatın, insanların itaat etmesini ve yönetimde istikrarın oluşmasını sağlayabilmesidir. Bazen sayıca fazla olan kimseler biat etseler de belirli bir etkinliğe sahip olmadıkları için onların biatı ile imâmette bir istikrar sağlanmazken, bahsi geçen etkinliğe sahip tek bir kişinin biatı ile söz konusu istikrarın sağlanması mümkün olabilmektedir. Dolayısıyla Cüveynî'ye göre biatı yeterli olan kişi; destekçileri fazla olan, kavmi tarafından kendisine itaat edilen ve bu destek ile bir isyan ve itiraz anında gerekli müdahale gücüne sahip olan ve toplumun ileri gelenlerinden olmalıdır.²⁷ Gazâlî de bu hususta Cüveynî ile aynı görüşü paylaşmaktadır. Ona göre de imâmette herkesin onayı gerekmediği gibi mutlak anlamda sadece bir kişinin seçimi de yeterli değildir. Ancak bir kişi, kendisine itaat ediliyorsa ve etkinliği sebebiyle bir yere yöneldiğinde kalabalıklar da onunla beraber oraya yöneliyorsa ve ciddi bir muhalefetle de karşılaşmıyorsa bu kişinin biatıyla da imâmet akdi gerçekleşir. Şayet bu durum ancak belirli sayıdaki kişinin biatıyla mümkün olacaksa şu hâlde onların ittifakı gerekli olacaktır.²⁸

Yukarıdaki görüşleri birlikte değerlendirdiğimizde Cüveynî ve Gazâlî'nin savundukları görüşün tercih edilmeye daha uygun olduğu görülmektedir. Zira bu görüş sahipleri sayıya değil amaca dikkat çekmektedirler. O amaç da istikrarın sağlanmasıdır. İstikrarın ne şekilde sağlanacağı ise zamana, coğrafyaya ve güç

²² Bk. Cüveynî, *el-Gıyâsî*, 248-249.

²³ Bâkılânî, *Temhîdü'l-evâil*, 467-469; Cüveynî, *el-Gıyâsî*, 249-250.

²⁴ Cüveynî bu husustaki izâhatını şöyle sürdürmektedir: “bana göre imam seçiminin geçerli olabilmesi için biat eden kişi ya da kişilerin, imama itiraz edilip ona karşı isyan çıktığı takdirde bunları bastırabilecek güç ve kudrette olmaları gerekir.” Cüveynî bu hususta da temel prensibi olan kat'î-zannî ayırımına sadık kalarak yukarıdaki görüşünün de kat'î bilgi seviyesinde olmadığını ifade etmektedir. Bk. Cüveynî, *el-Gıyâsî*, 249-250.

²⁵ Bk. Cüveynî, *el-Gıyâsî*, 252.

²⁶ Bk. Cüveynî, *el-Gıyâsî*, 251-253.

²⁷ Bk. Cüveynî, *el-Gıyâsî*, 250-251.

²⁸ Bk. Gazâlî, *Fedâihu'l-bâtıniyye*, 175-177.

dinamiklerine göre değişebilmektedir. Zikri geçen âlimlerin içinde buldukları dönem dikkate alındığında bu amaca bazen güçlü bir sultanın biatıyla da ulaşılabildiği görülmektedir. Tek bir kişinin biatını gündemlerine almaları da buradan kaynaklanıyor olmalıdır.

Ehlü'l-hall ve'l-akdin seçimi ile istihlâf yöntemi arasındaki ilişki de burada gündeme gelmektedir. Nitekim halk nezdinde etkili tek bir kişinin seçimi ve biatıyla da halife seçilebileceği yukarıdaki değerlendirmelerden anlaşılmaktadır. Mevcut imam da bu şartları haiz ise onun seçiminin geçersiz olacağını savunmak tutarsızlık olacaktır. Nitekim Bklln de meseleye bu açıdan yaklaşmakta ve imam seçiminde bir kişinin seçiminin yeterli grldğine dikkat çektikten sonra imamın böyle bir hakkının bulunmadığını savunmanın tutarlı olmayacağını ifade etmektedir.²⁹ Cveyni'nin, gerekli şartları haiz kudretli bir kişi veya grup tarafından imam seilebildiğine göre, yaşadığı dönemdeki en kudretli, ehliyetli ve tecrübeli kişi olan mevcut imam tarafından da veliaht seçilebileceğini ifade etmesi onun da aynı bakış açısına sahip olduğunu göstermektedir.³⁰

Bu yaklaşım esas alındığında istihlâf yönteminin birinci yöntemden bağımsız olarak değerlendirilmemesi gerekir. Çünkü nceki imamın kendisi de teorik olarak ehlü'l-hall ve'l-akd heyeti niteliklerini haizdir. Dolayısıyla onun seçimi de aslında gerekli nitelikleri haiz bir kişinin seçimi hükmündedir. Bu itibarla her ne kadar Mâverdî ve Ebû Ya'la gibi limler istihlfı ayrı bir kategoride ele alsalar da bu yöntemin önceki yöntemle aynı kapsamda değerlendirilmesi daha isabetli görülmektedir.

Burada nceki imamın tıpkı ehlü'l-hall ve'l-akd gibi Müslümanlar adına bir tasarrufta bulunduğunu ifade etmemiz gerekir. Zira bu yönteme gerekçe olarak ileri sürülen Hz. Ebû Bekir'in uygulamasına baktığımızda onun, toplumun ileri gelenleriyle istişare ederek ümmete vekâleten kendisinden sonraki halifeyi belirleme yoluna gittiğini görmekteyiz. Nitekim onun Hz. Ömer'i belirlemeden önce sahabeyle istişare ettiği,³¹ sonrasında ise insanlara, “ahd verdiğim kişiye razı mısınız?” diye sorduğu, onların da “razıyız” şeklinde cevap verdikleri rivyet

²⁹ Bklln, *Temhidi'l-evâil*, 504.

³⁰ Bk. Cveyni, *el-Giysi*, 295-296.

³¹ Nitekim rivyet edildiğine göre Hz. Ebû Bekir bu hususta Abdurrahman b. Avf, Osman b. Affn, Sad b. Zeyd ve Useyd b. Hudayr başta olmak üzere muhcir ve ensrdan ashabın görüşünü almıştır. Bk. İbn şebbe Eb Zeyd mer b. şebbe en-Nmeyri el-Basri, *Târihu'l-Medineti'l-Münevvere*, thk. Fehim Muhammed şeltt, (Cidde: Dâru'l-Esfahni, 1399/1979), 2/667-668; Eb Ca'fer Muhammed b. Cerir b. Yezid et-Taberi, *Târihu'l-mem ve'l-mlk*, (Beyrut: Dâru't-Türâs, 1387), 3/428-429; Rayyis, *İslam'da Siyasi Düşünce Tarihi*, 170-171.

edilmektedir.³² Buna göre sahabenin ileri gelenleri de tercihi Hz. Ebû Bekir'e bırakmış olmaktadır.³³

Diğer taraftan Hz. Ebû Bekir'in, ölmeden önce “isterseniz sizin için birini belirleyeyim” diye danıştığı, insanların da “sen içimizden en iyi bilensin, bizim için birini seç” dedikleri bazı kaynaklarda nakledilmektedir.³⁴ Hatta onun, toplumun ileri gelenlerini çağırıp içlerinden birini seçmelerini istediği, onların ise aralarında ihtilafa düştükleri ve bir süre sonra kendisine gelerek onun görüşüne uyacaklarını beyan ettikleri de aktarılmaktadır. Bu da kendileriyle istişâre edilenlerin yetkiyi ona devretmeleri anlamına gelmektedir.³⁵ Dolayısıyla o, halk adına (onlara vekâleten) bir seçim yapmış, insanlar da ona güvendikleri için onun belirlediği kişiye rıza göstermişlerdir.³⁶ Ehlü'l-hall ve'l-akd sıfatlarını haiz kişilerin daha sonra itiraz etmeden biat etmeleri de³⁷ bu güvenin bir eseridir.³⁸

³² Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. İbrâhim b. Ebî Şeybe, *el-Musannefî'l-ehâdis ve'l-âsâr*, (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1409), 6/359 (No. 32020); Ibn Asâkir Ebü'l-Kâsım Sikatüddin Ali b. Hasan b. Hibetillah ed-Dımaşkî, *Târîhu medîneti Dimaşk*, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1995), 44/252-253; İbnü'l-Esîr Ebü'l-Hasen İzzüddin Ali b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *Üsdü'l-gâbe fi ma'rifeti's-sahâbe*, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1409/1989), 3/666; Ebü'l-Fazl Celâlüddin Abdurrahman b. Ebî Bekr b. Muhammed es-Suyûtî, *Târîhu'l-hulefâ*, (b.y.: Mektebetu Nizâr, 1425/2004), s. 67; Ziya Kazıcı, *İslam Müesseseleri Tarihi*, (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1991), 32.

³³ Bâkîllânî, *Temhidü'l-evâil*, 496-498; Abdüsettar eş-Şeyh, *Hâmisü'l-hulefâ'i'r-râşidin Ömer b. Abdülaziz*, (Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 1996), 137-138.

³⁴ Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî, *el-İmâme ve's-siyâse*, (Beyrut: Dâru'l-Edvâ', ts.), 1/38.

³⁵ Taberî, *Târîhu'l-ümem*, 3/428; İbnü'l-Esîr İzzüddin, *el-Kâmil fi't-târîh*, (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1997), 2/266-267; el-Kâsimî, *Nizâmü'l-hükûm*, 1/171-173, 206; Adem Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi*, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2018), 2/87; Mustafa Özkan, *Dört Halife ve Emeviler Döneminde Din-Devlet İlişkisi*, (Ankara: Araştırma Yayınları, 2015), 65.

³⁶ Konu hakkında değerlendirmeler için bk. Yakup Yüksel, *İbn Âşur Tefsirinde Siyaset Toplum ve Kadın Konuları*, (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013), 122.

³⁷ Yunus Kaplan, “*Fazlullah Ruzbihan Hunci'nin Sülûku'l-Mülûk Adlı Eserinde İmamet ve Saltanat*”, İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 3/2 (Temmuz 2014), 452-453.

³⁸ Aslında bu karara ilk başta kısmi itirazların yükseldiğini söylememiz de mümkündür. Nitekim Hz. Talha, Hz. Ebû Bekir'e “*Halefîn olarak başımıza sert ve katı birini getirdin...*” diye sitemde bulunmuştur. Hz. Ebû Bekir ise, “*Şayet Allah bana Müslümanların işlerini Ömer'e teslim ettiğim hususunu sorarsa ona 'Onların işlerini içlerinden en hayırlılarına bıraktım' mealinde cevap vereceğini ifade etmiştir.*” [Ebû Yûsuf Ya'kub b. İbrahim, *Kitâbü'l-harâc*, (Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, ts.), 27; Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' ez-Zühri, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, thk. İhsan Abbas, (Beyrut: Dâru Sâder, 1968), 3/274; Cüveynî, *el-Gyâsî*, 299.] Ancak Talha sonraki yıllarda Hz. Ömer'in hilâfete ehil olduğunu belirtmiş, birliği sağlaması ve fetihlere vesile olması sadedinde zikrettiği ifadelerle de onu tezkiye etmiştir. [Bk. Bâkîllânî, *Temhidü'l-evâil*, 496-499.]

2.1.2. Ehlü'l-Hall ve'l-Akdin Belirlenme Yöntemi

Klasik kaynaklarımızda ehlü'l-hall ve'l-akd heyetinde bulunacakların nitelikleri ve heyetin kaç kişi ile teşekkül edeceği hakkında ayrıntılı bilgi verilmekle beraber bunların hangi yöntemle belirleneceği hususu üzerinde durulmamıştır. Oysa devlet başkanını seçecek temsilcilerin nasıl belirleneceği meselesi önem arz etmektedir. Normlar hiyerarşisinde en üstte yer alan anayasalarda devlet başkanının seçilme sürecine yer verilmesi bu önemin bir göstergesidir. Biz de burada söz konusu kapalılığı açmak amacıyla bu meseleyi irdelemeye çalışacağız.

Konuya başlamadan önce şu hususu tekrar hatırlamakta fayda görmektedir. İmâmet ve hilâfet akdi, imam ile toplum arasında karşılıklı rızaya dayalı olarak yapılan bir sözleşmedir. Halife yetkiyi Müslümanların biatından almaktadır.³⁹ Sahabe dönemine bakıldığında Müslümanların, belirli temsilciler aracılığıyla halife seçtikleri görülmektedir. Ancak bu kişilerin ümmeti temsil makamına ne şekilde geldikleri de irdelenmeye muhtaçtır. Râşit halifeler tecrübesine bakıldığında iki örnek burada dikkat çekmektedir. Birincisi ilk halifenin seçilmesidir. Burada ensârın ileri gelenleri ile sonradan onlara iştirak eden bazı muhâcirlere yaptığı istişare neticesinde halife seçildiği görülmektedir. İkinci örnek ise mevcut halife Hz. Ömer'in, kendisinden sonraki halifeyi seçmek üzere şûrâ heyeti üyelerini belirlemesi şeklinde olmuştur. Esasen Hz. Ömer'in belirlediği bu heyet üyelerinden her biri aynı zamanda bir halife adayıdır. Zira Hz. Ömer, halife olarak belirli bir şahsı aday göstermemekte, aksine o altı kişiden aralarından birini halife olarak seçmelerini istemektedir. Buradan da zikri geçen kişilerin, toplum nezdindeki itibarlı konumda olmalarının yanı sıra hilâfet şartlarını da haiz oldukları anlaşılmaktadır.

Kanaatimizce toplumsal kabule mazhar olma ilkesi, adı geçen heyetin teşekkülü hakkında belirleyici bir role sahiptir. Bu kişilerin neye dayanarak tasarrufla buldukları sorusuna cevap arandığında ise akla ilk olarak vekâlet akdi gelmektedir. Ancak tarihi sürece baktığımızda ümmetin bu kişilere doğrudan vekâlet verdiğine dair bir kayda rastlanmamaktadır. Şu hâlde bu husus nasıl izah edilecektir? Abdülkerim Zeydân'ın (ö. 2014) da ifade ettiği üzere burada zımnî bir vekâletten söz etmek mümkündür. Zira hulefâ-i râşidin döneminde adı geçen

³⁹ Konuyla ilgili değerlendirmeler için bk. Râşid el-Gannûşî, *İslam Devletinde Kamusal Özgürlükler*, çev. Osman Tunç, (İstanbul: Mana Yayınları, 2015), 186.

heyet üyeleri; Hz. Peygamber'in sohbetinde bulunmaları, Allah ve Resûl'ü tarafından övgüye mazhar olmaları, ayrıca ihlas, takva ve dirâyet gibi özelliklere sahip olmaları sebebiyle ümmet nezdinde ayrı bir konuma sahiplerdi. Öyle ki, onların ümmet tarafından seçilmesine ve kendilerine sarîh bir şekilde vekâlet verilmesine ihtiyaç olmadığını, hatta böyle bir seçim yapıldığı takdirde ümmetin tercihinin yine onlardan yana olacağını söylemek mümkündür. Müslümanların, bu kişilerin verdiği kararlara bağlı kalması da buna işaret etmektedir. Bu da zımnî vekâletin ne şekilde oluştuğuna örnek teşkil etmesi açısından önemlidir.⁴⁰

Değerlendirme

İslam siyaset düşüncesinde halifenin belirlenmesi hususunda ortaya konan yöntemleri temelde “nas ile tayin” ve “ihtiyâr (seçim)” yöntemi şeklinde iki kısım altında ele almak mümkündür. Nas ile tayini ispat eden açık bir delil bulunmadığından geriye sahabe döneminde de uygulanan ihtiyâr (seçim) yöntemi kalmaktadır. Bu iki yöntem dışında yukarıda kısaca temas ettiğimiz kahr ve galebe yoluyla hilâfet ise her ne kadar belirli şartlar dâhilinde meşru görülmüşse de farklı bir çalışmada özel olarak ele alınıp değerlendirilmesi gereken bir konudur. Zira bu yöntemin; onu ortaya çıkaran siyasi şartlar, âlimlerin bu yöntemle göreve gelen kişinin meşruiyeti hususunda zikrettikleri değerlendirmeler ve İslam'ın zaruretlere yaklaşımı ele alınmadan incelenmesi yanlış veya eksik anlaşılmalara yol açabilmektedir. Bu sebeple biz bu meseleyi farklı bir çalışmaya havale edip asıl konumuzu değerlendireceğiz.

İhtiyâr (seçim) yönteminin arka planında halifenin, ümmetin tercihi ile belirlenmesi gerektiği anlayışı yatmaktadır. İbn Kudâme'nin, “Müslümanların, üzerinde ittifak edip biat ettiği kişinin imâmeti sabit olur ve ona destek olmak vacip olur”⁴¹ ifadesi de bu gerçeği ortaya koymaktadır. İlk halife Hz. Ebû

⁴⁰ Benzer değerlendirmeler için bk. Abdulkerim Zeydân, *Usûlü'd-da'we*, (Beirut: Müessesetü'r-Risale, 1423/2002), 209-210.

⁴¹ İbn Kudâme Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed b. Muhammed, *el-Muğnî*, (Kahire: Mektebetü'l-Kâhire, 1968), 8/526.

Bekir'in, halktan affını istemesi,⁴² onlardan kendilerine uygun gördükleri birini seçmelerini talep etmesi,⁴³ Hz. Ömer'in de Müslümanlarla istişâre etmeksizin yapılacak ferdi biatların geçersiz olduğuna yönelik ifadeleri aynı anlayışı yansıtmaktadır.⁴⁴ Ömer b. Abdulaziz'in (ö. 101/720), insanlara kendisi dışında birini seçmekte serbest olduklarını ifade etmesi,⁴⁵ yine bir hutbesinde “Şayet etrafınızda bulunan şehirlerin halkları da sizin itaat ettiğiniz gibi bana itaat ederlerse o zaman ben sizin yöneticinizim. Eğer itaat etmezlerse ben sizin yöneticiniz değilim” demesi de⁴⁶ bu anlayışın bir sonucudur.

Halife belirlemede ümmetin söz sahibi olduğu genel bir kabul olmakla birlikte ümmetin bu hakkını nasıl kullanacağı hususunda net bir yöntem ortaya konulamamıştır. Bu çalışmamızın temel hedeflerinden biri de bu hususu vuzuha kavuşturmaktır. Geçmişte halife seçimi ehlü'l-hall ve'l-akd adı verilen; tanınır, güvenilir ve belirli yeterliliklere sahip kişiler marifetiyle gerçekleştirilmiştir. Bu heyete üye olanların esasen Müslümanlar adına biat ettikleri anlaşılmaktadır. Ulaşım, iletişim ve haberleşme imkânlarının oldukça kıt olduğu dönemlerde ümmetin her ferdine ulaşmak ve görüşünü almak zor hatta imkânsız olduğundan, söz konusu kişiler aracılığıyla seçim yapılması öne çıkmıştır.⁴⁷ Çalışmamızda yer

⁴² Nitekim Hz. Ebü Bekir, kendisine biat edildikten sonraki bir konuşmasında insanlara, kendisine yapılan biattan çekilmek istediğini söylemiş; onlar ise “hayır seni görevden almayız” demişlerdir. Bk. Ahmed b. Hanbel, *Fedâilu's-sahâbe*, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1983), 1/131,132,151; Ebü'l-Hasen Ali b. Halef b. Abdilmelik b. Battâl el-Bekrî el-Kurtubî, *Şerhu lbn Battâl alâ Sahîhi'l-Buhârî*, (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2003), 10/361; İbnü'l-Esir Meccüddîn, *Câmi'u'l-usûl li-ehâdîsi'r-Resûl*, (Beyrut: y.y. 1970), 4/101; İbn Ebî Şerîf, Ebü'l-Meâlî Kemâlüddîn Muhammed b. Muhammed b. Ebî Bekr el-Makdisî, *el-Müsâmere fi-şerhi'l-Müsâyere*, (Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, 1348), 2/153; Muhammed Abdülkâdir Ebü Fâris, *el-Kâdi Ebü Ya'lâ el-Ferrâ ve kitâbuhü el-Ahkâmü's-sultâniyye*, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1403/1983), 440.

⁴³ Nitekim o, bir başka mecliste insanlara, “bana biat etmek zorunda değilsiniz. Şayet bu işi üstlenecek benden başka birini bulursanız ona ilk biat eden ben olurum” demiş; sahabe de “bu iş için senden başkasını bilmeyiz” diyerek ona bağlılıklarını bildirmişlerdir. Bk. Ebü Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali el-Beyhakî, *el-İ'tikâd ve'l-hidâye ilâ sebîli'r-reşâd*, (Beyrut: Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, 1401), 350; Sibt İbnü'l-Cevzî Ebü'l-Muzaffer Şemsüddîn Yûsuf b. Kızıoğlu et-Türkî el-Avni el-Bağdâdî, *Mir'âtü'z-zamân fi târihi'l-a'yân*, (Dimaşk: Dâru'r-Risâleti'l-Alemiyye, 2013), IV, 272; İbn Ebî Şerîf, *el-Müsâmere*, 2/155; Ebü Fâris, *el-Kâdi Ebü Ya'lâ*, 440.

⁴⁴ Ahmed İbn Hanbel Ebü Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, *Müsnedü'l-İmam Ahmed b. Hanbel*, thk. Şuayb el-Arnaût, Âdil Mürşid, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001), 1/453, (No. 391); Ebü Fâris, *el-Kâdi Ebü Ya'lâ*, 441.

⁴⁵ Ömer b. Abdülaziz halife olunca insanlara hitapta bulunarak kendisi dışında birini seçmekte hür olduklarını söylemiş, insanlar da “Biz seni seçtik ve senden razıyız ey Müminlerin emiri!” demişlerdir. Bk. Abdüssettâr eş-Şeyh, *Hâmisu'l-hulefâ*, 187; Ebü Fâris, *el-Kâdi Ebü Ya'lâ*, 442.

⁴⁶ Ebü Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehabî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şu'ayb el-Arnaût-Hüseyn el-Esed, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1405/1985), 5/126; İbn Kesîr Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmail b. Şihâbüddîn Ömer, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1407/1986), 9/183; 12/653; Abdüssettâr eş-Şeyh, *Hâmisu'l-hulefâ*, 188; Ebü Fâris, *el-Kâdi Ebü Ya'lâ*, 442.

⁴⁷ Benzer değerlendirmeler için bk. Ebü Abdillâh Muhammed et-Tâhir b. Âşûr, *Usûlü'n-nizâmü'l-ictimâ'i fi'l-İslâm*, (b.y.: Dâru's-Selâm, 2005), 201.

verdiğimiz bazı âlimlerin, halifeyi belirleyecek olan kişilerin, insanlar nezdinde genel kabule mazhar olmaları gerektiğini iş'ar edecek ifadelere yer vermeleri de bahsi geçen kişilerin halkı temsil ettikleri gerçeğinden ileri geliyor olmalıdır.

Zikri geçen heyetin ümmeti temsil ettiği gerçeği ne yazık ki tarihi süreçte zaman zaman göz ardı edilebilmiştir. Yine Kur'ânî bir emir olan şûrâ ve istişârenin halifeyi belirlemedeki yansıması olan ehlü'l-hall ve'l-akd modeli, zaman geçtikçe geliştirilip sistemleştirilmesi gerekirken bazı dönemlerde aksi bir yaklaşım etkin olmuş, saltanat sisteminin ağır basmasıyla da söz konusu heyetin kapsama alanı ve etkinliği daraltılmıştır.⁴⁸ Nitekim hulefâ-i râşidîn döneminden sonra hilâfetin intikalinde soy birliği belirleyici olmuş, kendilerinden biat alınan kişilerin rolleri ise çoğu zaman mevcut liderin vârisini onaylamaktan öteye geçmemiştir. Bu dönemlerde seçim prensibi biat merasiminde dondurulmuş ve bu biat töreni de halkın ileri gelenlerinin şekli bir şart olmak üzere yeni halifenin elini tutup sıkmasından ibaret hale gelmiştir.⁴⁹ Durum böyle olmakla beraber İslam âlimleri teorik düzeyde de olsa bu konuyu gündemlerinde tutmaya devam etmişlerdir. Burada ilk gündeme gelen husus, zikri geçen heyetin kaç kişiyle teşekkül edeceği meselesi olmuştur.

Bu bağlamda Cüveynî ve Gazalî gibi âlimlerin, sayıdan ziyade imâmet amacı olan istikrarı öne çıkarmaları dikkate değerdir. Buna göre önemli olan nicelik değil nitelik, sayı değil etkinliktir. Adı geçen âlimlerin öne çıkardıkları temel ilkeyi şu şekilde özetleyebiliriz: Biat etmeleri, istikrarın sağlanması adına herhangi bir anlam ifade etmeyen bir ya da birden fazla kişinin biatıyla imam/halife seçilemez. Ancak biat etmesiyle diğer insanların da biat etmesini sağlayabilecek bir etkinliğe sahip bir ya da birden fazla kişinin biatıyla imam/halife seçilebilir. Bu ilkenin, zikri geçen âlimlerin yaşadığı dönemin şartları da dikkate alındığında tutarlılık arz ettiği görülmektedir. Zira hilâfetin; ümmetin birliğini sağlamak, ümmet coğrafyasını korumak ve dinin emirlerini uygulamak gibi temel amaçları vardır. Bu amaçların gerçekleştirilebilmesi için de ehlü'l-hall ve'l-akdin sayısından ziyade niteliği ve gücü dikkate alınmalıdır. Güç ve kuvvetin neyle tesis edildiği ise zamana ve coğrafyaya göre değişkenlik arz etmektedir. Bu

⁴⁸ Benzer değerlendirmeler için bk. Abdülvehhâb Hallâf, *es-Siyâsetü 'ş-şer'îyye*, (Beirut: Dâru'l-Kalem, 1988), 35-36; Ahmed er-Raysûnî, *Fıkhu's-sevra murâce'âtün fi'l-fikhi's-siyâsî el-İslâmî*, (Kahire: Dâru'l-Kelime, 2013), 29.

⁴⁹ Philip Hitti K., *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, çev. Salih Tuğ, (İstanbul: İFAV 2011), 261; Benzer değerlendirmeler için bk. Hallâf, *es-Siyâsetü 'ş-şer'îyye*, 35-36; Raysûnî, *Fıkhu's-sevra*, 29.

da geçmişte kabile reisleri, ilim adamları, askeri gücü elinde bulunduranlar veya geniş halk kitleleri desteğiyle gerçekleştirebilmiştir.

İslam âlimleri, içinde yaşadıkları şartların da etkisiyle sınırlı sayıdaki kişilerin biatını yeterli görürken hem râşit halifeler devrinde yapılan ilk biatları göz önünde bulundurmuş hem de halife seçiminin bir an önce sonuçlandırılarak istikrarın sağlanmasını hedeflemişlerdir. Dolayısıyla ehlü'l-hall ve'l-akd heyetinin tümünün biatının gerekli olmadığı şeklindeki görüşlerin, ağırlıklı olarak yaşanacak gecikmelerin istikrarsızlığa sebep olacağı kanaatine dayandığını söylememiz mümkündür.⁵⁰

Ehlü'l-hall ve'l-akd heyetinin tümünün görüşünün alınmasının, gecikmeye ve istikrarsızlığa sürükleyeceği argümanı her ne kadar ulaşım ve iletişim imkânlarının oldukça sınırlı olduğu zamanlar için makul görünse de günümüz açısından anlamını yitirmiştir. Zira bir gün içinde milyonlarca insanın oy kullanabildiği, bir anda milyarlarca insanın iletişime geçebildiği bir çağda böyle bir problemin söz konusu olmayacağı izahtan vârestedir. Dolayısıyla imam/halife seçimi için söz konusu heyet üyelerinin tümünün kanaatlerine başvurulması ve çoğunluğun onayıyla imamın seçilmesi gerektiğini söylemek bize göre daha isabetlidir. Bu yaklaşımın açık bir nassa aykırılık teşkil etmediği, aksine konuyla ilgili nasların ruhuna da uygun düşeceği düşünülmektedir.

Râşit halifeler dönemini dikkate aldığımızda da bu görüşü destekleyen verilerin bulunduğunu görmekteyiz. Nitekim Hz. Ebû Bekir'in halife seçildiği yer, her Müslümana açık olup oraya gelen herkes kendi görüşünü söyleyebilmiştir.⁵¹ Zira istişârenin yapıldığı Benî Sâide gölgeliği, Medine'nin ortasında herkesin rahatlıkla gidebileceği bir yer olup⁵² toplumun ileri gelenlerinden önemli bir kısmı orada bulunmuş ve Hz. Ebû Bekir'e biat etmişlerdir. Onlardan sonra da toplumda ciddi bir itiraz yükselmemiş, aksine geriye kalanlar da (önceden emirlik talebinde bulunan ensâr dâhil) kendisine biat etmişlerdir.⁵³ Kaldı ki, ilk biata katılanların sayısı az olsa da Hz. Ebû Bekir'in halkta ciddi bir karşılığı bulunduğundan, Müslümanların ezici çoğunluğu bu seçimi isabetli bulmuş ve genel biatta bağlılığını bildirmiştir.⁵⁴ Buna göre Gazâlî'nin de ifade ettiği üzere Hz. Ebû Bekir'in imâmetinin Hz. Ömer'in biat

⁵⁰ Bk. Gazâlî, *Fedâihu'l-bâtiniyye*, 175-177.

⁵¹ Benzer değerlendirmeler için bk. Raysûnî, *Fıkhü's-sevra*, 30.

⁵² el-Kâsimî, *Nizâmü'l-hükm*, 1/125.

⁵³ Bk. Bâküllânî, *Temhidü'l-evâil*, 481-483.

⁵⁴ Benzer değerlendirmeler için bk. Raysûnî, *Fıkhü's-sevra*, 30.

etmesiyle münakid olması, onun biata başlamasıyla diğer insanların da akabinde peş peşe ellerini biat için uzatması sebebiyledir.⁵⁵

Ayrıca Hz. Ömer; bazı kimselerin Hz. Ebû Bekir'in seçilmesini örnek alarak "Ömer ölürse falancaya biat ederiz" şeklindeki sözlerini işitince böyle bir şeyin doğru olmadığına dikkat çekmiş ve "içinizde insanların seve seve boyun eğeceği Hz. Ebû Bekir gibi bir kimse yoktur" demiştir. Sonrasında ise Müslümanlarla istişare edilmeden biat edilmesinin yanlış olacağını, böyle yapıldığı takdirde ise hem biat edenin hem de kendisine biat edilenin ölüm tehlikesiyle karşı karşıya kalacağını ifade etmiştir.⁵⁶ Hz. Ömer'in bu sözleri, biatın ancak rıza ve oy çokluğuyla gerçekleşeceğine işaret etmektedir.⁵⁷ Hz. Osman'ın seçiminde de şûrâ üyelerinden Abdurrahman b. Avf'ın üç gün üç gece boyunca insanlarla ferdî ve toplu olarak istişare ettiği, hatta örtülerine bürünmüş kadınlara ve Medine'ye misafir olarak gelenlere de danışıp ona göre bir tercih yaptığı aktarılmaktadır.⁵⁸ Dolayısıyla hilâfet sisteminde ümmetin iradesi ve rızası önemli ve belirleyici olmaktadır. İlk halifeler döneminde de ilk biat edenlerin sayıca az olmasına rağmen sonrasında ciddi bir konsensüs olduğu ve ümmetin yapılan bu tercihe katıldığı anlaşılmaktadır.

Öte yandan ilk halife seçiminde esas biatın, ikinci ve genel biat olduğu da ileri sürülmüştür.⁵⁹ Bu görüşe göre Hz. Ebû Bekir ilk biat ile halife olmamış sadece aday gösterilmiştir. İmam oluşu Mescid-i Nebevî'deki genel biat ile olmuştur.⁶⁰ İbn Teymiyye'nin de ifade ettiği gibi o, sözü geçen sahabilerin cumhurunun biatıyla imam olmuştur. Şayet Hz. Ömer'in de içinde bulunduğu grup Benî Sâide gölgeliğinde ona biat ettiği halde diğer sahabiler bundan imtina etselerdi Hz. Ebû Bekir imam/halife olamayacaktı.⁶¹ Kaldı ki o, genel biatın sonunda da insanlara; hilâfetten vazgeçebileceğini ve onların da kendilerine

⁵⁵ Bk. Gazâlî, *Fedâihu'l-bâtiniyye*, 177-179.

⁵⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Cu'fi el-Buhârî, *el-Câmiu'l-müsnedü's-sahîh* (Sahîhü'l-Buhârî), (b.y.: Dâru Tavki'n-Necât, 1422), "Hudûd", 32; Taberî, *Târihu'l-ümem*, 3/205; Rayyis, *İslam'da Siyasi Düşünce Tarihi*, 214.

⁵⁷ Rayyis, *İslam'da Siyasi Düşünce Tarihi*, 214.

⁵⁸ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 7/146; Zeydân, *Usûlü'd-da've*, 210. Değerlendirmeler için bk. Raysûnî, *Fıkhu's-sevra*, 30.

⁵⁹ Buna göre genel biat alınmadan önce Hz. Ömer, günümüz tabiriyle Hz. Ebû Bekir'i adeta aday göstermekte ve onun güzel vasıflarını zikrederek ona biat edilmesini istemektedir. Bk. el-Kâsimî, *Nizâmü'l-hükm*, 1/144-145.

⁶⁰ Gannûşî, *İslam Devletinde Kamusal Özgürlükler*, 187.

⁶¹ İbn Teymiyye, *Minhâcü's-sünneti'n-nebeviyye*, (Riyad: Câmi'atü'l-İmam Muhammed b. Su'üd el-İslâmiyye, 1986), 1/529-530; Ebû Fâris, *el-Kâdî Ebû Ya'lâ*, 442-443.

dilediklerini halife seçebileceklerini söylemiş, insanlar ise onu tercih ettiklerini ifade etmişlerdir.⁶²

Gazâli'nin "Hz. Ömer dışındakiler biat etmeyip ona muhalefet etselerdi ve insanlar ciddi bir ayrılığa düşselerdi imâmet inikad etmeyecekti." ve "imâmetten maksat, ayrılıkların giderilmesi ve farklılıkların birleştirilmesi olup bu amaca ulaştıracak güce ancak çoğunluğun muvafakıyla erişilebilir."⁶³ mealindeki sözleri de bu görüşe işaret etmektedir. Hz. Ömer'in halife oluş süreci için de benzer şeylerin söylenmesi mümkündür. Nitekim İbn Teymiyye, Hz. Ömer'in ancak kendisine yapılan biattan sonra halife olduğunu ifade etmiştir. Onun, "Şayet insanlar, Hz. Ebû Bekir'in bu tercihinine razı olmayıp ona biat etmeselerdi elbette Hz. Ömer'in halife oluşu kesinlik kazanmazdı." sözleri de aynı görüşü teyit etmektedir.⁶⁴ Buna göre Hz. Ebû Bekir, halkın rıza gösterdiği bir kişi olarak onlar adına toplum içindeki en ehliyetli kişiyi hilâfete aday göstermektedir. İnsanların buna itiraz etmeyip kabullenmesi ise bu kararın onaylanması anlamına gelmektedir. Emevîler'de uygulanan veliahtlık için "Ebû Bekir ve Ömer'in sünneti/yolu" denildiğini işiten Abdurrahman b. Ebî Bekir'in (53/673) "Hirakl ve Kayser'in sünneti/yolu"⁶⁵ şeklinde mukabelede bulunması da Müslümanların tercihini yansıtmayan tasarrufların Hz. Ebû Bekir'in uygulamasıyla bir ilgisi olmadığını göstermektedir.

⁶² İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-siyâse*, 1/33.

⁶³ Gazâli, *Fedâihu'l-bâtiniyye*, 177, 179.

⁶⁴ Bk. İbn Teymiyye, *Minhâcü's-Sünne*, I, 529-533.

⁶⁵ Nesâî Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî, *es-Sünenül-kübrâ*, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001), 10/257; Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nisâbüri, *el-Müstedrek ale's-Sahihayn*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1411/1990), 4/528; Rayyis, *İslam'da Siyasi Düşünce Tarihi*, 64.

Çağdaş âlimlerden Hallâf,⁶⁶ Zeydân⁶⁷ ve Ebû Fâris⁶⁸ de bu görüşü paylaşmaktadırlar.⁶⁹ Ömer b. Abdulaziz'in de: "Benim görüşüm ve talebim olmadan ve Müslümanlarla istişâre edilmeden bu işle mübtela oldum. Ben bana karşı sizin boynunuzda olanı (biatı) çıkarıyorum. Kendiniz için birini seçin." demesi onun, halife seçme hakkının ümmete ait olduğu şeklindeki kanaatine işaret etmektedir.⁷⁰ Bu da yukarıda yer verdiğimiz görüşü destekler niteliktedir.

Sonuç olarak hilâfet sisteminde ümmetin temsilciler aracılığıyla söz sahibi olduğu bir seçim modelinin benimsendiğini söylememiz mümkündür. Ehlü'l-hall ve'l-akd heyeti ile ümmet arasında vekâlet ve niyâbet ilişkisine dikkat çektiğimiz bölümden de anlaşıldığı üzere mezkûr heyet ümmet adına karar vermektedir. Ancak tarihi süreçte bu kişilere ümmet tarafından bir vekâlet verildiğine dair bir kayıt bulunmamaktadır. Bu durumda zikri geçen heyet ile ümmet arasındaki vekâlet ilişkisi nasıl izah edilecektir? Kanaatimizde bu ilişkiyi zımnî vekâlet kapsamında değerlendirmek mümkündür. Meseleye günümüzden baktığımızda ise şu değerlendirmeyi yapabiliriz. Ümmetin sayıca az olduğu ve toplumsal kabule mazhar olan ümmet büyüklerinin hayatta olduğu dönemler için zımnî vekâletin bulunduğu kabul edilebilse de günümüz açısından durum böyle değildir. Zira ümmetin sayıca çoğalmasıyla beraber herkesin üzerinde ittifak edeceği kişiler azalmıştır. Kaldı ki güç dengelerinin karmaşık bir hal aldığı zamanımızda zımnî vekâlete cevaz verilmesi, kaosa davetiye çıkarma, güçlülerin kendilerini Müslümanların doğal naibi olarak görmesi tehlikesine kapı açacaktır. Dolayısıyla günümüzde ehlü'l-hall ve'l-akd heyetini belirlemenin, ancak sarîh bir vekâletle

⁶⁶ Hallâf, imâmın belirlenmesinde önemli olanın ehlü'l-hall ve'l-akdin kararı olduğunu belirttiikten sonra şöyle demektedir: "Şayet Müslümanlar, Hz. Ebû Bekir'in vefatından sonra Hz. Ömer'den daha hayırlı birini bulup ona biat etselerdi buna itiraz edilmezdi. Aynı şekilde Müslümanlar Hz. Ömer'in belirlediği altı kişinin dışındaki birinde karar kılıp ona biat etselerdi yine buna itiraz edilmezdi. Dolayısıyla önceki imâmın kendinden sonrakini belirlemesi, aday olarak göstermesi anlamındadır. Bundan sonra imâmın siyasetini denetleme ve gerektiğinde azletme yetkisi ümmete olduğu gibi burada da esas söz sahibi ümmettir." Bk. Hallâf, *es-Siyâsetü 'ş-şer'îyye*, 64.

⁶⁷ Zeydân'a göre imâmet akdini esas kuracak olan kişilerin ehlü'l-hall ve'l-akd heyeti olduğunu ifade etmektedir. Ona göre imâmet akdi önceki imâmın ahdi ile değil Müslümanların biatı ile kurulmalıdır. Bk. Zeydân, *Usûlü'd-da'Ve*, 211-212.

⁶⁸ Ebû Ya'lâ'nın *el-Ahkâmü's-sultânîyye* isimli eseri üzerine doktora çalışması yapan Ebû Fâris, halife seçiminde söz hakkının ümmete ait olduğunu, halkın da ister bizzat; isterse aracılar yoluyla bu hakkını kullanabileceğini ifade etmektedir. Ona göre gerek ehlü'l-hall ve'l-akd yoluyla gerekse önceki imâmın belirlemesiyle yapılan seçim aday göstermek anlamındadır. Bk. Ebû Fâris, *el-Kâdi Ebû Ya'lâ*, 362, 441-443

⁶⁹ Benzer değerlendirmeler için bk. Abdüssettâr eş-Şeyh, *Hâmisü'l-hulefâ*, 137.

⁷⁰ el-Kâsimî, *Nizâmü'l-hükûm*, 1/212.

olabileceğini söylememiz gerekir. Bu da mezkûr heyetin, Müslümanların oylarıyla seçilmesi yoluyla gerçekleşebilir.⁷¹

Diğer taraftan ehlü'l-hall ve'l-akdin sınırlı sayıdaki kişi yerine çok sayıda kişiden oluşması da İslâm dininin genel anlayışına daha uygun düşmektedir. Nitekim Hz. Peygamber'in, "Ümmetim dalâlette birleşmez"⁷² meâlindeki hadisi de bunu desteklemektedir.⁷³ Buradan yola çıkılarak halifenin doğrudan halkın seçimine arz edilmesinin de imkân dâhilinde olduğu söylenebilir. Bununla birlikte hilâfette aranan niteliklerin her bir fert tarafından test edilebilir olmadığı dikkate alındığında seçimin belirli vasıfları taşıyan temsilciler aracılığıyla yapılmasının daha sağlıklı bir netice vereceği düşünülmektedir. Dolayısıyla insanların ehlü'l-hall ve'l-akdi heyetini seçmeleri ve bu seçilenlerin de kendi aralarında bir seçim yapıp nihai tercihlerini ortaya koymaları bir yöntem olarak ortaya konulabilir.⁷⁴ Amerika Birleşik Devletleri'nde uygulanan seçim sistemi yöntem açısından buna benzemektedir. Nitekim bu sistemde önce başkan seçecek delegeler seçilmekte, daha sonra ise bu delegeler ABD başkanını seçmektedirler.⁷⁵ Ancak zikri geçen delegeler yani ikinci seçmenler, genelde mensubu buldukları partinin başkan adayına oy verdikleri için bu ikinci seçim, bir formalite görüntüsü arz etmekte ve başkanın doğrudan halk tarafından seçildiği zannedilmektedir.⁷⁶ Bu vesileyle burada ehlü'l-hall ve'l-akd heyetinin farkını ortaya koyacak şu iki temel şartı vurgulayarak değerlendirmememizi bitirelim. Mezkûr heyet üyelerinin, ehliyet ve liyakat sahibi adayları tespit edebilecek bilgiye ve bağımsız karar alabilecek bir iradeye sahip olmaları gerekir. Dolayısıyla bir değerlendirme yapılırken hem bu heyet üyelerinin sahip olması gereken nitelikler hem de söz konusu heyetin

⁷¹ Benzer değerlendirmeler için bk. Zeydân, *Usûlü'd-da've*, 210. Ayrıca bk. Ömer Enver ez-Zebdâni, *es-Siyâsetü'l-ş-şer'iyye 'inde'l-Cüveynî, kavâ'iduhâ ve mekâsiduhâ*, (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2011), 138-139.

⁷² İbn Mâce Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid er-Rab'î el-Kazvîni, *Sünenu İbn Mâce*, (b.y.: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009), "Fiten", 8.

⁷³ Bk. el-Ensârî, "Ehlü'l-Hal ve'l-Akd".

⁷⁴ Benzer değerlendirmeler için bk. Abdurrahman Habenneke el-Meydâni, *Kevâşifu'z-züüf fi'l-mezâhibi'l-fikriyyeti'l-muasıra*, (Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 1416/1991), 697-698.

⁷⁵ Burhan Aykaç vd. (ed.), *Yönetsel Yapı İncelemeleri*, (Ankara: Nobel, 2018), 70. Bu sistemde ülke genelinde az oranda oy aldığı halde ikinci seçmenler kurulunda daha fazla oy alan adayın başkan seçilmesi de mümkündür. Nitekim Kasım 2000 yılında Gore ülke çapında rakibi olan Bush'tan daha fazla oy aldığı halde ikinci seçmenler kurulunda daha fazla oy alan Bush başkan seçilmiştir. Bk. Fatih Özkul, *Başkanlık Sistemi Üzerine Amerika Birleşik Devletleri ve Azerbaycan Modeli Karşılaştırması*, TBB Dergisi, 25/103, (Kasım 2012), 91.

⁷⁶ Bk. Aykaç vd., *Yönetsel Yapı İncelemeleri*, 91.

bağımsız karar verebilecek bir yapıda olması gerektiği hususu gözden ırak tutulmamalıdır.

Sonuç

İslam siyaset düşüncesinde imâmet/hilâfet konusu hiç şüphesiz önemli bir yer tutmaktadır. Hilâfetle ilgili meselelerin başında ise halifenin ne şekilde göreve geleceği meselesi gelmektedir. Bu hususta Kur'an ve Sünnet'te kat'iyat kapsamında değerlendirilebilecek nasların azlığı, mevcut nasların da daha çok genel ilkeleri vurguladığı dikkate alındığında geriye referans alınabilecek sahabe dönemi uygulamaları öne çıkmaktadır. Râşit halifeler devri dikkatle incelendiğinde sonraki nesiller için örnek teşkil eden bu halifelerin, halkın ileri gelenlerinin rızası ve biatıyla halife oldukları görülmektedir. Bu dönemde biat kavramıyla ifade edilen seçme ve bağlılık bildirme faaliyetinin sayıca az kişi tarafından gerçekleştirilmiş olması, literal okuma yapıldığında yanıltıcı olabilmektedir. Bu sebeple zikri geçen dönemin çok yönlü bir okumaya tabi tutulması önem arz etmektedir.

Râşit halifeler devri derinlemesine incelendiğinde biat eden bu kişilerin sayıca az olsalar da üyesi oldukları topluluklar adına temsilen biat ettikleri anlaşılmaktadır. O dönemde dikkat çeken bir diğer husus ise bu kişilerin biatıyla yetinilmeyip onların ardından toplumun genelinin biatına başvurulmasıdır. Gerek ilk biat edenlerin temsil konumunda olmaları gerekse onların biatının akabinde genel biata geçilmesi halifenin toplumun genelinin biatıyla seçildiğini göstermektedir. Bu da râşit halifelerin, Kur'an'da dikkat çekilen şûrâ prensibine de uygun olarak ihtiyâr (seçim) yöntemiyle seçildiklerini ortaya koymaktadır. İstihlâf olarak isimlendirilen ve Hz. Ebû Bekir'in kendisinden sonraki halifeyi belirlemesine dayandırılan yöntemin de aynı bağlamda ele alınması mümkündür. Zira Hz. Ebû Bekir'in konuyu önceden sahabenin ileri gelenleriyle istişâre etmiş olması ve onların da halifenin yapacağı tercihe uyacaklarını beyan etmeleri bu tercihin, ümmeti temsilen yapıldığına işaret etmektedir.

Hz. Ömer'in ortaya koyduğu şûrâ marifetiyle yapılan seçim de burada zikredilmeye değerdir. Bu uygulama Kur'ânî bir emir olan şûrâ prensibinin yönetimde hayata geçirilmesi için önemli bir adımdır. Ancak bu yöntemin sonraki süreçte geliştirilip sistemleştirilmesi gerekirken bu mümkün olmamıştır.

Son olarak; bu çalışmada hilâfet yönetim sisteminde ehliyet ve liyakat sahibi bir kimsenin Müslümanların tercihi ile göreve gelmesinin esas kabul edildiği, ehlü'l-hall ve'l-akd heyetinin ümmet adına tasarrufta bulunduğu ve

toplumda etkinliği bulunan kişilerden teşekkül eden mezkûr heyetin seçim yoluyla belirlenmesinin mümkün olduğu gibi sonuçlara ulaştığımızı söyleyebiliriz. Konular hakkındaki değerlendirmelerimizi ilgili bölümde ortaya koymaya çalıştık. Yaptığımız değerlendirmelerin ehlü'l-hall ve'l-akd modelinin anlaşılmasına katkı sağlaması temel arzumuzdur. Bununla beraber şunu da ifade etmemiz gerekir ki, çalışmamızda ele aldığımız bu mesele, yeni çalışmalara da konu olmaya elverişlidir. Nitekim ehlü'l-hall ve'l-akd modelinin günümüz dünyasında uygulanan seçim modelleriyle mukayese edilmesi, söz konusu heyetin yasama meclisi veya danışma kurulu gibi fonksiyonları yerine getirmedeki rolü gibi hususlar araştırmacıları bekleyen önemli konulardandır.

Kaynakça

- Apak, Adem. *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2018.
- Askerî, Ebû Hilâl Hasan b. Abdillâh b. Sehl el-Askerî. *Mu'cemü'l-furûki'l-lugaviyye*. b.y.: Müessesetü'n-Neşri'l-İslâmî, 1412.
- Avcı, Casim. "Hilâfet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Erişim 3 Aralık 2019. <https://islamansiklopedisi.org.tr/hilafet#1>.
- Aykaç, Burhan vd. (ed.). *Yönetel Yapı İncelemeleri*. Ankara: Nobel, 2. Basım, 2018.
- Bâkîllânî, Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib b. Muhammed el-Basrî. *Temhidü'l-evâil ve telhîsü'd-delâil*. Lübnan: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, 1407/1978.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî. *el-İ'tikâd ve'l-hidâye ilâ sebîli'r-reşâd*. Beyrut: Dâru'l-Âfâki'l-Cedide, 1401.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Cu'fi. *el-Câmiu'l-müsnedü's-sahih*. 9 cilt. b.y.: Dâru Tavki'n-Necât, 1422.
- Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn Ebû'l-Meâlî Rüknuddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf, *Giyâsü'l-ümem fî iltiyâsi'z-zulem*. thk. Abdülazîm Mahmud ed-Dîb. Beyrut/Cidde: Dârü'l-Minhâc, 4. Basım, 2014.
- Ebû Fâris, Muhammed Abdülkâdir. *el-Kâdi Ebû Ya'lâ el-Ferrâ ve kitâbuhû el-Ahkâmü's-sultâniyye*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1403/1983.
- Ebû Ya'lâ, Muhammed b. el-Hüseyn b. Muhammed b. Halef b. el-Ferrâ. *el-Ahkâmü's-sultâniyye*. thk. Muhammed Hâmid el-Fekî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 3. Basım, 1971.
- Ebû Yûsuf, Ya' kub b. İbrahim. *Kitâbü'l-harâc*. Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, ts.
- Ensârî, Abdülhamîd İsmail. "Ehlü'l-Hal ve'l-Akd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Erişim 22 Ocak 2020. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ehlul-hal-vel-akd>
- Eş'arî, Ebû'l-Hasan Ali b. İsmail b. Ebî Bişr. *el-İbâne 'an usulî'd-diyâne*. Kahire: Dâru'l-Ensâr, 1397.
- Eş'arî, Ebû'l-Hasan Ali b. İsmail b. Ebî Bişr. *el-Lüma' fî'r-red 'alâ ehli'z-zeyğ ve'l-bida'*. Mısır: Matbaatu Mısır, 1955.
- eş-Şeyh, Abdüssettâr. *Hâmisu'l-hulefâi'r-râşidîn* Ömer b. Abdülaziz. Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 1996.
- Fettenî, Cemâlüddîn Muhammed Tâhir b. Ali el-Hindî. *Mecma'u bihâri'l-envâr fî garâibi't-tenzil ve letâifi'l-ahbâr*. 5 cilt. b.y.: Matbaatu Meclis-i Dâireti'l-Me'ârifî'l-Osmaniyye, 3. Basım, 1387/1967.
- Feyyumî, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Ali el-Hamevî. *el-Misbahü'l-münir fî garîbi's-Şerhi'l-kebir li'r-Râfi*. 2 cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, ts.
- Gannûşî, Râşid, *İslam Devletinde Kamusal Özgürlükler*, Çev. Osman Tunç. İstanbul: Mana Yayınları, 2015.
- Gazâlî, Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. *Fedâihu'l-bâtuniyye*. Kuveyt: Dâru'l-Kütübi's-Sekâfiyye, ts.
- Hâkim, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed en-Nisâbüri. *el-Müstedrek 'ala's-sahihayn*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1411/1990.
- Hallâf, Abdülvehhâb, *es-Siyâsetü's-Şer'iyye*. Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1988.
- Hamidullah, Muhammed. *İslam Anayasa Hukuku*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2018.
- Heytemî, Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Muhammed İbn Hacer. *Tuhfetü'l-muhtâc bi-şerhi'l-Minhâc*. 10 Cilt. b.y.: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1983.
- Hitti, Philip. K. *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*. çev. Salih Tuğ. İstanbul: İFAV Yayınları, 2011.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilaziz ed-Dımaşkî. *Hâşiyetu Reddi'l-muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2. Basım, 1992.

- İbn Asâkir, Ebû'l-Kâsım Sikatüddin Ali b. Hasan b. Hibetillah ed-Dımaşkı. *Tarihu medîneti Dımaşk*, 74 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fıkr, 1995.
- İbn Âşûr, Ebû Abdillâh Muhammed et-Tâhir b. Âşûr, *Usûlü'n-nizâmî'l-ictimâ'î fi'l-İslâm*. b.y.: Dâru's-Selâm, 2005.
- İbn Ebî Şerîf, Ebû'l-Meâlî Kemâlüddin Muhammed b. Muhammed b. Ebî Bekr el-Makdisî. *el-Müsâmere fi-şerhi'l-Müsâyere*. 2 Cilt. Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, 2. Basım, 1348.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. İbrâhim. *el-Musanneffi'l-ehâdis ve'l-âsar*, 7 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1409.
- İbn Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî. *Müsnedü'l-İmam Ahmed b. Hanbel*. thk. Şuayb el-Arnaût-Âdil Mürşid. 45 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001.
- İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffaküddin Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Cemmâ'îli el-Makdisî. *el-Muğnî*. 10 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Kâhire, 1968.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî. *el-İmâme ve's-siyâse*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Edvâ', ts.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd er-Rab'î el-Kazvînî. *Sünenu İbn Mâce*. 5 Cilt. b.y.: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâlüddin Muhammed b. Mükerrerem b. Ali el-Ensârî. *Lisânü'l-'Arab*. 15 Cilt. Bayrut: Dâru Sâdir, 3. Basım, 1414.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' ez-Zührî. *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, thk. İhsan Abbas. 8 Cilt. Beyrut: Dâru Sâder, 1968.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ' İmâdüddin İsmail b. Şihâbiddin Ömer. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fıkr, 1407/1986.
- İbn Şebbe, Ebû Zeyd Ömer b. Şebbe en-Nümeyrî el-Basrî. *Târihu'l-Medîneti'l-Münevvere*. thk. Fehîm Muhammed Şeltût. Cidde: Dâru'l-Esfahânî, 1399/1979.
- İbnü'l-Esîr, Ebû's-Seâdât Mecdüddin el-Mübarek b. Esîrüddin Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. *Câmi'u'l-usûl li-ehâdisi'r-Resûl*. 12 Cilt. Beyrut: y.y. 1970.
- İbnü'l-Esîr, Ebû'l-Hasen İzzüddin Ali b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. *Üsdü'l-gâbe fi ma'rifeti's-sahâbe*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fıkr, 1409/1989.
- İbnü'l-Esîr, Ebû'l-Hasen İzzüddin Ali b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. *el-Kâmil fi't-târîh*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbî'l-Arabî, 1997.
- İbn Teymiyye, Ebû'l-Abbâs Takıyyüddin Ahmed b. Abdilhalîm. *es-Siyâsetü's-şer'iyye fi islâhîr'-râ'î ve'r-ra'iyye*. Riyad: Vizâretü'ş-Şuûni'l-İslâmiyye ve'l-Evkâf ve'd-Da've ve'l-İrşad, 1418.
- İbn Teymiyye, Ebû'l-Abbâs Takıyyüddin Ahmed b. Abdilhalîm. *Minhâcüs-sünneti'nebeviyye*. 9 Cilt. Riyad: Câmi'atü'l-İmam Muhammed b. Su'ûd el-İslâmiyye, 1986.
- İbn Teymiyye, Ebû'l-Abbâs Takıyyüddin Ahmed b. Abdilhalîm. *el-Hilâfe ve'l-mülk*. Ürdün: Mektebetü'l-Menâr, 1414/1994.
- Kalyûbî, Ebû'l-Abbâs Şihâbüddin Ahmed b. Ahmed b. Selâme. *Hâşiyetü'l-Kalyûbî 'alâ şerhi'l-Mahallî 'ale'l-Minhâc*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fıkr, 1995.
- Kaplan, Yunus. "Fazlullah Ruzbihan Huncî'nin Sülûkü'l-Mülûk Adlı Eserinde İmamet ve Saltanat". *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*. 3/2 (Temmuz 2014). 434-463.
- Kâsimî, Zafar. *Nizâmü'l-hükmi fi'ş-şer'iati ve't-târîhi'l-İslâmî*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1990.
- Kazıcı, Ziya. *İslam Müesseseleri Tarihi*, İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1991.
- Küçükaşçı, Mustafa Sabri. "İmam", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Erişim 3 Aralık 2019. <https://islamansiklopedisi.org.tr/imam#1>
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî. *el-Câmi' li ahkâmî'l-Kur'ân*. 20 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-Mısıriyye, 2. Basım, 1384/1964.
- Küleynî, Muhammed b. Yakub. *Usûlü'l-kâfî*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Mürtezâ, 2005.

- Mâverdi, Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb el-Basrî. *el-Ahkâmü's-sultâniyye ve'l-vilâyâtü'd-diniyye*. thk. Ahmed Abdüsselam. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 5. Basım. 1971.
- Meydânî, Abdurrahman Hasan Habenneke. *Kevâşifü'z-züüf fi'l-mezâhibi'l-fikriyyeti'l-mu'âsıra*. Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 1416/1991.
- Nesâî, Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Ali. *es-Sünenül-kubrâ*. 10 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001.
- Öz, Mustafa-İlhan, Avni. "İmâmet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Erişim 3 Aralık 2019. <https://islamansiklopedisi.org.tr/imamet#1>
- Özkan, Mustafa. *Dört Halife ve Emevîler Döneminde Din-Devlet İlişkisi*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2015.
- Özkul, Fatih. "Başkanlık Sistemi Üzerine Amerika Birleşik Devletleri ve Azerbaycan Modeli Karşılaştırması". *TBB Dergisi* 25/103 (2012), 85-110.
- Rayyıs, Ziyauddin. *İslam'da Siyasî Düşünce Tarihi*. çev. İbrahim sarmış. İstanbul: Nehir Yayınları, 7. Basım, 1995.
- Raysûnî, Ahmed. *Fıkhu's-sevra murâce'âtün fi'l-fikhi's-siyâsi el-İslâmî*. Kahire: Dâru'l-Kelime, 2013.
- Râzî, Fahrüddin Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Hüseyin. *Me'âlimü usûli'd-din*. Lübnan: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, ts.
- Sıbt İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Muzaffer Şemsüddin Yûsuf b. Kızıoğlu. *Mir'âtü'z-Zamân fi Târîhi'l-A'yân*. 23 Cilt. Dimaşk: Dâru'r-Risâleti'l-Alemiyye, 2013.
- Solmaz, Yahya. *Ahkâm-ı Sultâniyye Türü Eserlerde Yürütme ve Yargı Erklere (Mâverdi, Ebû Ya'lâ ve Cüveynî Örneği)*, Ankara: AYBÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora tezi, 2020.
- Suyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddin Abdurrahman b. Ebî Bekr b. Muhammed. *Târîhu'l-hulefâ*. b.y.: Mektebetu Nizâr, 1425/2004.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd. *Târîhu'l-ümem ve'l-mülük*. 11 Cilt. Beyrut: Dâru't-Türâs, 2. Basım, 1387.
- Uludağ, Süleyman. *İslam-Siyaset İlişkileri*. İstanbul: Dergah Yayınları, 2016.
- Yüksel, Yakup. *İbn Âşur Tefsirinde Siyaset Toplum ve Kadın Konuları*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013.
- Zebdânî, Ömer Enver. *es-Siyâsetü's-şer'iyye 'inde'l-Cüveynî kavâ'iduhâ ve mekâsiduhâ*. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2011.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. thk. Şu'ayb el-Arnaût – Hüseyin el-Esed. 25 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 3. Basım, 1405/1985.
- Zeydân, Abdulkerim, *Usûlü'd-Da'va*. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 9. Basım, 1423/2002.